

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 30 (2013)

Πολυπολιτισμικότητα

G. Gall (επιμ.), *Union Revitalization in Advanced Economies: Assessing the Contribution of Union Organizing.*

Γιώργος Μπιθυμήτρης

doi: [10.12681/sas.649](https://doi.org/10.12681/sas.649)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μπιθυμήτρης Γ. (2015). G. Gall (επιμ.), *Union Revitalization in Advanced Economies: Assessing the Contribution of Union Organizing.* *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 30, 259–266. <https://doi.org/10.12681/sas.649>

G. Gall (επιμ.), *Union Revitalization in Advanced Economies: Assessing the Contribution of Union Organizing*. Palgrave Macmillan, London 2009, 288 σελ.

ΑΚΟΛΟΥΘΩΝΤΑΣ τις σύγχρονες τάσεις στις κοινωνικές επιστήμες, η μελέτη του συνδικαλιστικού κινήματος, ως ξεχωριστού επιστημονικού αντικειμένου, τέμνει σήμερα διάφορα πεδία και γνωστικούς τομείς. Αποτελεί καταρχήν κύριο συστατικό του πεδίου των εργασιακών σχέσεων, ως βασική (αν και όχι αποκλειστική) παράμετρος των σχέσεων εκπροσώπησης που διαμορφώνονται στην αγορά εργασίας κατά τη διαδικασία της διαπραγματεύσεως που λαμβάνει χώρα μεταξύ των κατόχων κεφαλαίου και εργατικής δύναμης αντίστοιχα. Αν και μοιάζει κοινός τόπος ότι οι όροι συνδικαλισμός-συνδικαλιστικό κίνημα δεν έχουν τις ίδιες υποδηλώσεις, καθώς και ότι ο πρώτος δεν προϋποθέτει πάντα το τελευταίο (μπορεί, για παράδειγμα, να υπάρχει συνδικαλισμός χωρίς κανένα ή με ελάχιστα κινηματικά

χαρακτηριστικά, όπως στην περίπτωση του business unionism), για λόγους οικονομίας πολλές φορές τους μεταχειριζόμαστε ως περίπου ταυτόσημους. Αξίζει δε να σημειώσουμε ότι το κυρίαρχο παράδειγμα στην κοινωνιολογία των εργασιακών σχέσεων ή της πολιτικής οικονομίας των οργανώσεων ή, ακόμα, και της συγκριτικής πολιτικής, κατά τις δεκαετίες του 1970 και του 1980 στη Δ. Ευρώπη και στις ΗΠΑ, εστιάζει στα θεσμικά χαρακτηριστικά του εργατικού συνδικαλισμού και λιγότερο στα χαρακτηριστικά του ως κίνημα.

Αυτός ο σχετικός υπερτονισμός της σημασίας του οικονομικού-θεσμικού ρόλου των συνδικάτων, σε σχέση με τους υπόλοιπους ρόλους που επιτελούν και περιγράφονται εναργώς στη 'γεωμετρία' του R. Hyman,¹ επηρέασε αναπόφευκτα τη συζήτηση (εντός

1. Πρόκειται για τη 'γεωμετρική' απόδοση των ρόλων των συνδικάτων οι οποίοι προσδιορίζονται ανάλογα με τη θέση τους στο τρίγωνο μεταξύ αγοράς, κοινωνίας και τάξης: Hyman (2001).

και εκτός του ακαδημαϊκού χώρου) περί κρίσης του συνδικαλιστικού κινήματος στη συνάφεια των ποικιλώνυμων μετασχηματισμών που προέκυψαν στο πλαίσιο όσων συμβατικά αποδίδουμε ως παγκοσμιοποίηση. Μία πρώτη επεξεργασμένη απάντηση συναντά κανείς στον συλλογικό τόμο με τον δηλωτικό τίτλο *Varieties of Unionism* (Frege & Kelly 2004) ο οποίος εισφέρει μια περιεκτική και συστηματική ταξινόμηση των δεικτών που περιγράφουν χαρακτηριστικά κρίσης του συνδικαλισμού υπό μία συγκριτική προοπτική, χωρίς να εξαντλεί τη συζήτηση στα προφανή, δηλαδή στις διακυμάνσεις της συνδικαλιστικής πυκνότητας, τα ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά των συλλογικών διαπραγματεύσεων και τις εκβάσεις τους. Τίθεται επιπλέον η πολιτική διάσταση της κρίσης, που αφορά στη δυνατότητα του συνδικαλιστικού κινήματος να παρεμβαίνει εφεκτικά στις διευθετήσεις που λαμβάνουν χώρα μεταξύ κρατών, κομμάτων και κοινωνίας. Το πιο ενδιαφέρον ωστόσο στοιχείο που κομίζει τόσο ο συγκριμένος τόμος, όσο και μια διαρκώς —από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 (και με σημείο καμπής το Seattle)— ογκούμενη βιβλιογραφία που βρίσκεται στο μεταίχμιο μεταξύ οργανωσιακών σπουδών και θεωρίας κοινωνικών κι-

νημάτων, είναι η μέριμνα για μια συγκριτική ενοσιολόγηση της αναζωογόνησης του συνδικαλιστικού κινήματος που υλοποιείται με βάση την περιγραφή και κριτική προσέγγιση διακριτών στρατηγικών: στρατηγική οργάνωσης με έμφαση στη συμμετοχή της βάσης, οργανωσιακή ανασυγκρότηση, όπως συγχωνεύσεις συνδικάτων και εσωτερική αναδιανομή πόρων, σύναψη συμμαχιών με άλλα κοινωνικά κινήματα, διαπραγμάτευση με εργοδότες, πολιτική δράση, διεθνισμός.

Παρά τις θεωρητικές και επιχειρησιακές αδυναμίες των επιχειρημάτων της αναζωογονητικής βιβλιογραφίας [revitalization literature], μεταξύ άλλων λόγω και της εξαιρετικής ποικιλομορφίας των εθνικών συστημάτων εργασιακών σχέσεων, τα εργαλεία που προέκυψαν βοήθησαν στη διατύπωση ερευνητικών ερωτημάτων που υπερβαίνουν την 'κρισιολογία' του συνδικαλιστικού κινήματος η οποία αναπτύχθηκε ένθεν κακείθεν.

Σε αυτή τη συνάφεια, η ενδιαφέρουσα και εξαιρετικά γόνιμη συνάντηση θεσμικών προσεγγίσεων με θεωρίες όπως αυτή της κινητοποίησης [mobilization theory] (Kelly 1998) στο έδαφος του πεδίου των συγκριτικών εργασιακών σχέσεων έχει προχωρήσει σε εξειδικεύσεις που κατά τη γνώμη μας μπορούν να απο-

βούν ιδιαίτερα χρήσιμες στη συγκυρία της σημερινής οικονομικής κρίσης καθώς, μεταξύ άλλων, συμβάλλουν στην οριοθέτηση της χαώδους και ιδεολογικά φορτισμένης συζήτησης σχετικά με το παλαιό και το νέο, το παραδοσιακό και το σύγχρονο στις σχέσεις συνδικάτων και εργαζόμενων, ενώ τονίζουν τη σημασία της δομής ευκαιριών στην κινητοποίηση πόρων. Ο συλλογικός τόμος υπό τον τίτλο *Union Revitalization in Advanced Economies: Assessing the Contribution of Union Organizing*, σε επιμέλεια G. Gall (2009α), που παρουσιάζεται εδώ, αποτελεί καρπό της παραπάνω συνάντησης και πολύτιμο εργαλείο αποτίμησης των συνεπειών που απορρέουν από τις μορφές που παίρνει ο οργανωτικός ιστός των συνδικάτων, η πιο κρίσιμη ίσως όψη της υλικότητάς τους.

Σε αδρές γραμμές και με τον κίνδυνο της σχηματικότητας, θα λέγαμε ότι το σχεδόν υπαρξιακό ερώτημα του πώς και γιατί οργανώνεται το συνδικαλιστικό κίνημα, περιστρέφεται γύρω από το πόσο στενά ή όχι προσλαμβάνεται η καταστατική υποχρέωσή του να εξυπηρετεί τα συμφέροντα των μελών του. Σε πολλά κείμενα της σχετικής βιβλιογραφίας, αυτό το ερώτημα αποδίδεται με το γνωστό, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1980, δί-

πολο *service vs organizing model* (Fletcher & Hurd 1998: 37-53) όπου το πρώτο μοντέλο αναφέρεται σε συνδικαλιστικές πρακτικές που ευνοούν τη λογική της 'ανάθεσης έργου' από τα μέλη στην ηγεσία του συνδικάτου, κάτι που οδηγεί στην αδράνεια της βάσης, ενώ το δεύτερο αναφέρεται στις συνδικαλιστικές πρακτικές που ευνοούν τη δημοκρατική συμμετοχή των μελών, τη δραστηριότητα και την οργανωτική εμπλοκή τους στις αποφάσεις του συνδικάτου.

Ήδη στο εισαγωγικό κείμενο του επιμελητή του τόμου (όπως και στα κεφάλαια 2 και 3), αναπτύσσεται η κριτική στη διπολική αυτή αντιπαράθεση που στοιχίζει τις στρατηγικές των συνδικάτων με γνώμονα αποκλειστικά το κριτήριο *υπηρεσίες ή οργάνωση*. Όπως, όμως, αναφέρει ο Gall, α) η πτυχή των υπηρεσιών που προσφέρει ένα συνδικάτο στα μέλη του δεν πρέπει να υποτιμάται και β) το οργανωτικό μοντέλο δεν έχει ενοσιολογηθεί επαρκώς και κυρίως στερείται ως κατηγορία μιας ευρύτερης πολιτικής σκοποθεσίας της οποίας κομβικά στοιχεία θα μπορούσαν να αποτελούν η διαμόρφωση κοινωνικής ταυτότητας και συλλογικής κινητοποίησης (Gall 2009β: 1-16). Υπ' αυτή την έννοια, το οργανωτικό μοντέλο μπορεί να υπάγεται τόσο σε μαχητικούς-συγκρουσια-

κούς όσο και σε μετριοπαθείς-συναινετικούς σκοπούς, κάτι που καθιστά προβληματική τη διάκριση των συνδικαλιστικών στρατηγικών και σχετικοποιεί τις υπαρκτές διαφορές μεταξύ ιδεολογικών και πολιτικών λόγων που διαπερνούν ιστορικά και οικουμενικά το συνδικαλιστικό κίνημα.

Ο Gall και γενικά οι συγγραφείς του τόμου επιχειρούν να εντάξουν την οργανωτική διάσταση σε μια πιο διευρυμένη και συνθετική αντίληψη για τον ρόλο της σε σχέση με την αναζωογόνηση και την κινητοποίηση των συνδικάτων για την υπεράσπιση των συλλογικών συμφερόντων των μελών τους σε οικονομικό, ιδεολογικό, πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο. Στο εισαγωγικό κεφάλαιο αναδεικνύεται με ευκρίνεια, αν και συνοπτικά, η εγγενής ένταση μεταξύ συνδικαλισμού και συνδικαλιστικού κινήματος. Αυτή, ανάλογα, βεβαίως, με τον εκάστοτε συσχετισμό δύναμης μέσα στα συνδικάτα μεταφράζεται σε αντιθετικά ζεύγη που, όσο και εάν υποδηλώνονται με διάφορους τρόπους —π.χ. ‘συμμετοχικός’ έναντι ‘διευθυντικός’, ‘συγκρουσιακός’ έναντι ‘συνεργατικού’ συνδικαλισμού—, απορρέουν όλα από την κρίσιμη καταρχήν τοποθέτηση της οργανωτικής ηγεσίας του συνδικάτου στο ερώτημα αν αυτό αυτοκατανοείται περισσότερο ως κοινωνικό κίνημα (ή ακριβέ-

στερα ως μέρος του) ή ως θεσμός. Στον βαθμό που υπερσχύει η πρώτη ανάγνωση, αυτή της αυτοκατανόησης του συνδικαλισμού ως κοινωνικού κινήματος το οποίο εγγράφει την παρουσία και τους σκοπούς του σε ένα πλαίσιο οριζόντιας και κάθετης αλληλεπίδρασης με άλλα συνδικάτα, κινήματα, κόμματα και δυνάμεις, η οργανωτική διάσταση μπορεί να περιλαμβάνει τόσο τον ακτιβισμό όσο και τη γραφειοκρατία ως δύο μη αλληλοαποκλειόμενες κατηγορίες· επίσης, σε επίπεδο αιτημάτων-συμμαχιών-ρεπερτορίων δράσης, μπορεί να επεκτείνεται και εκτός του εργασιακού χώρου, υπερβαίνοντας τον οικονομισμό που κατατρέχει τον αγγλοσαξονικό όσο και τον ηπειρωτικό συνδικαλισμό, προς όφελος ενός διευρυμένου εργατικού κολλεκτιβισμού που, κατά τον Gall, φαίνεται να αναδύεται με μεγαλύτερη ζωντάνια σε χώρες όπως η Βραζιλία, η Ν. Κορέα, η Ν. Αφρική. Ωστόσο, σύμφωνα με άλλες συνεισφορές στον ίδιο τόμο, όπως εκείνη του R. Darlington στο κεφάλαιο για το βρετανικό συνδικάτο Μεταφορών (RMT), οι τάσεις αποτελεσματικής αναβίωσης της συνδικαλιστικής μαχητικότητας και της πολιτικοποίησης του συνδικάτου και των μελών του δεν έχουν εξοβελιστεί εντελώς από τον ευρωπαϊκό χώρο.

Στο κεφάλαιο 2, οι Lucio & Stewart πιάνουν το νήμα από εκεί που το αφήνει ο Gall, υποστηρίζοντας ότι η *a priori* επένδυση στο οργανωτικό μοντέλο, όπως στην περίπτωση της βρετανικής συνομοσπονδίας συνδικάτων (TUC), χωρίς γείωσή του σε μια συλλογική ταυτότητα με αναφορές στο ευρύτερο κοινωνικό milieu, οδηγεί σε αναγωγή των στρατηγικών σε επιμέρους τακτικές και τεχνικές (π.χ. στρατολογία) που δεν εξυπηρετεί τελικά παρά μόνο εσωτερικούς στόχους. Αναδεικνύεται κατά συνέπεια η ανάγκη η οργανωτική διάσταση να μην προσεγγίζεται από τους συνδικαλιστές, τους ακτιβιστές και τους επαγγελματίες ή τους ακαδημαϊκούς έως εάν να συντελούνταν σε πολιτικό κενό, αλλά αντίθετα να εξειδικεύεται σε όρους μακροπρόθεσμης εκστρατείας και να γειώνεται σε στρατηγικές διείσδυσης στην κοινότητα και στην κοινωνία.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και το επόμενο κεφάλαιο, του Simon de Turbeville, ο οποίος αμφισβητεί τη λειτουργική και εννοιολογική σημασία της διχοτόμησης σε *service* και *organizing model*, ειδικά υπό μία συγκριτική σκοπιά στις εργασιακές σχέσεις. Μεγαλύτερη ωστόσο θεωρητική σημασία κομίζει το επιχείρημά του περί αδυναμίας της οργανωτικής προσέγγισης να ανα-

στρέψει, όπως θα επιθυμούσαν οι υποστηρικτές της, τον γνωστό 'σιδηρούν νόμο της ολιγαρχίας' και να αναδειχθεί έτσι σε ένα αξιόπιστο ανανεωτικό διάβημα. Αντιθέτως, ο συγγραφέας θεωρεί ότι ένα 'μείγμα' καλών πρακτικών και από τα δύο μοντέλα, με έμφαση σαφώς στην ανάγκη του αυτοκαθορισμού της βάσης των συνδικάτων, αλλά χωρίς αυταπάτες για την απο-γραφειοκρατικοποίησή τους, μπορεί να αποτελέσει ένα βιώσιμο και αισιόδοξο σενάριο για την αναζωγόνηση του εργατικού συνδικαλισμού.

Επαναφέροντας μία διαχωριστική γραμμή μεταξύ της συγκρουσιακής οργανωτικής και της συνεργατικής (δηλαδή, με την εργοδοσία) προσέγγισης οι εμπειρικές διαπιστώσεις των Danford, Richardson, Tailby & Upchurch, στο κεφάλαιο 4, θεματοποιούν πιο πειστικά τη σχέση μεταξύ συμμετοχής των μελών των συνδικάτων και της ανανέωσης των τελευταίων, τουλάχιστον στο βρετανικό πλαίσιο. Στο κεφάλαιο 5 ο Nick McCarthy ενισχύει το επιχείρημα των Danford et al. υποστηρίζοντας ότι η υπόθεση του θετικού συσχετισμού μεταξύ συναίνεσης και συμμετοχής της βάσης στερείται σοβαρής εμπειρικής τεκμηρίωσης. Μετά από αρκετά ενδελεχή βιβλιογραφική έρευνα για την αγγλοσαξονική συνδικα-

λιστική πραγματικότητα, ο Mc Carthy υποστηρίζει ότι α) ενώ για την ανάπτυξη της συμμετοχής στα συνδικάτα κεντρικής σημασίας είναι η κινητοποίηση, αντιστοιχώς η συναινετική προσέγγιση—στο πλαίσιο της οποίας η συλλογική δράση τείνει να θεωρείται αντιπαραγωγική—χαρακτηρίζεται από *εργαλειακότητα*· β) η κατανομή εσωτερικών πόρων είναι ζήτημα εξαιρετικής σημασίας, ανάλογα με το μοντέλο που υιοθετείται· και γ) η προσέγγιση της συμμετοχής και κινητοποίησης της βάσης προϋποθέτει πλαισίωση με κεντρικό θεματικό άξονα την κοινωνική αδικία. Τέλος, παρουσιάζοντας τα αποτελέσματα της εμπειρικής έρευνάς του για το συνδικάτο Δημόσιων και Εμπορικών Υπηρεσιών (PCS), καταλήγει στην υπόθεση ότι αν και τα συνδικάτα υιοθετούν ταυτόχρονα στοιχεία τόσο σύγκρουσης όσο και συνεργασίας, ωστόσο ορισμένα στοιχεία του οργανωτικού μοντέλου συσχετίζονται θετικά με αυξημένη ικανότητα στρατολογίας μελών και αυξημένη οργανωτική πυκνότητα.

Το βιβλίο ωστόσο δεν παρέχει μία μονοσήμαντη αποτίμηση της βρετανικής συνδικαλιστικής πραγματικότητας· σε έναν ορισμένο βαθμό (έστω περιορισμένο και ενίοτε συγκυριακό) πραγματεύεται διαλογικά το ζήτημα της οργάνωσης ως τμήμα στρατηγι-

κών αναζωογόνησης. Στο κεφάλαιο 7, ο Paul Nowak προβαίνοντας σε αποτίμηση της οργανωτικής στρατηγικής της TUC, από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, με την αντίστοιχη αναδιάταξη εσωτερικών πόρων που ακολούθησε, καταλήγει σε μία θετική αξιολόγηση για τον αντίκτυπο της συγκεκριμένης πρακτικής στα επίπεδα συμμετοχής στα βρετανικά συνδικάτα. Αναδεικνύει βεβαίως το πρόβλημα της ασυμμετρίας μεταξύ διαφορετικών κλάδων και επαγγελματικών κατηγοριών και τονίζει emphaticά την ανάγκη της κλαδικής συσπείρωσης, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, κάτι που ακούγεται ακόμα πιο επιτακτικό για το συνδικαλιστικό κίνημα στη συγκυρία της σοβούσας οικονομικής κρίσης. Αξίζει να προσεχθούν οι προϋποθέσεις που θέτει ο Nowak, στο καταληκτικό σχόλιό του, για μία πιο συνεκτική και επιτυχή έκβαση της οργανωτικής προσέγγισης, όπως οι νέες πολιτικές στρατηγικές, η σύναψη συμμαχιών με κοινότητες, η δημοκρατική εκπροσώπηση της βάσης, η συνειδητή εμπλοκή των συνδικάτων στη *μάχη των ιδεών*,²

2. Η είσοδος του συνδικαλιστικού κινήματος σε αυτή τη *μάχη των ιδεών*, παραπέμπει στην παραδοσιακή έγκληση των συνδικαλιστικών υποκειμένων ως λαϊκών κινηματικών δρώντων και

ο διεθνισμός. Η αδυναμία ίσως μιας τέτοιας απαρίθμησης ιδιοτήτων —που, σε άλλα έργα, αποδίδονται ως πολιτικός συνδικαλισμός [political unionism], κινηματικός συνδικαλισμός [social movement unionism] ή κοινοτικός συνδικαλισμός [community unionism]— αντανακλά και μια γενικότερη θεωρητική τάση της σχετικής βιβλιογραφίας προς τον εκλεκτικισμό, κάτι που χαρακτηρίζει την ίδια τη συγκρότησή της και ως έναν βαθμό αποτελεί αρετή.

Μεταφέροντας την ερευνητική εστία στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, οι Dixon & Fiorito (κεφάλαιο 9) προειδοποιούν για τον κίνδυνο ενδεχόμενης ριζικής απόρριψης του οργανωτικού μοντέλου, εξαιτίας των αδυναμιών που παρουσιάζει σε επίπεδο αποτελεσμάτων. Αντιτίθενται πειστικά σε μία ‘one-size-fits-all’ προσέγγιση και αναδεικνύουν μεταξύ άλλων τις ευκαιρίες που δημιουργεί η πύκνωση των γραμμών της εργατικής τάξης με νέα τμήματα, όπως γυναίκες, μετανάστες, νεολαία, για να υποστηρίξουν τελικά ότι η εργοδοτική στρατηγική και η ανάπτυξη της απασχόλησης αποτελούν παρά-

γοντες-κλειδιά που αφορούν το περιβάλλον των συνδικάτων, ενώ η δέσμευση στην αξία της οργάνωσης και η καινοτομία στις πρακτικές αποτελούν παράγοντες-κλειδιά που αφορούν τους ίδιους τους δρώντες, δηλαδή τα συνδικάτα. Η διάκριση μεταξύ εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων που επηρεάζουν την ανάπτυξη και την έκβαση της συνδικαλιστικής δράσης αναδεικνύεται, αν και πολύ πιο συνοπτικά, και από τον Joseph B. Rose στο κεφάλαιο για τα συνδικάτα στον Καναδά. Ο τόμος κλείνει με ένα κείμενο των May & Goulter για την οργανωτική δραστηριότητα των συνδικάτων στη Ν. Ζηλανδία.

Παρά το γεγονός ότι το συλλογικό αυτό έργο αποτελείται από μελέτες που πραγματοποιήθηκαν λίγο προτού ξεσπάσει η παγκόσμια οικονομική κρίση, τα ερωτήματα που πραγματεύεται δεν αφορούν απλώς το πρελούδιο της κρίσης από τη σκοπιά του συνδικαλιστικού κινήματος. Η συνεισφορά συνολικά της θεωρίας για την αναζωογόνηση του σύγχρονου συνδικαλισμού, μαζί με τις ενίοτε διλημματικού τύπου περιγραφές συνδικαλιστικών στρατηγικών και συλλογικών ταυτοτήτων, συνίσταται μεταξύ άλλων στο ότι διατήρησε στο επίπεδο της θεωρητικής ανάλυσης ζωντανή τη διάκριση μεταξύ θεσμικών, ιδεολογικών και κοινωνικών ρό-

λειτουργεί ως γέφυρα ανάμεσα στο ένδοξο ταξικό παρελθόν και το ελπιδοφόρο κινηματικό μέλλον βλ. Hyman (2004: 17-29).

λων των συνδικάτων, κρατώντας μάλιστα την έμφαση στην οργανωτική υλικότητά τους. Κάτι τέτοιο ίσως αποδειχθεί απολύτως κρίσιμη συνθήκη για την επιβίωση του συνδικαλισμού —ως κινήματος— τη στιγμή που ο θεσμικός του ρόλος ‘αποκενώνεται’ στο όνομα της διατήρησης της ανταγωνιστικότητας σε τοπικό, κλαδικό, εθνικό και διεθνικό επίπεδο.

Γιώργος Μπιθυμήτρης

Διδάκτωρ του Τμήματος
Κοινωνικής Πολιτικής
του Παντείου Πανεπιστημίου

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Fletcher, B. & R.W. Hurd (1998). ‘Beyond the organizing model: the transformation process in local unions’, στο K. Bronfenbrenner, S. Friedman, R.W. Hurd, R.A. Oswald & R.L. Seeber (επιμ.). *Organizing to win: New research on union strategies*. Ithaca, NY: ILR Press.
- Frege, C. & J. Kelly (επιμ.) (2004). *Varieties of Unionism: Strategies for Union Revitalization in a Globalization Economy*. Oxford: Oxford University Press.
- Gall, G. (επιμ.) (2009α). *Union Revitalization in Advanced Economies: Assessing the Contribution of Union Organizing*. London: Palgrave Macmillan.
- Gall, G. (2009β). ‘What is to be done with union organizing’, στο του ιδίου (επιμ.), *Union Revitalization in Advanced Economies: Assessing the Contribution of Union Organizing*. London: Palgrave Macmillan.
- Hyman, R. (2001). *Understanding European Trade Unionism*. London: Sage.
- Hyman, R. (2004). ‘The future of trade unions’, στο A. Verma & T.A. Kochan (επιμ.), *Unions in the 21st Century: An international perspective*. London: Palgrave Macmillan.
- Kelly, J. (1998). *Rethinking Industrial Relations: Mobilization, Collectivism, and Long Waves*. London: Routledge.

Peter H. Diamandis & Steven Kotler, *Abundance. The Future is Better than you Think*, Free Press, New York 2012, 386 σελ.

ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΗΜΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ της κομμουνιστικής του ουτοπίας, ο Marx και ο Engels φαντασιώναν μια κατάσταση στη

ζωή του ανθρώπου όταν, σε καθεστώς αφθονίας (υπέρβασης του καταμερισμού εργασίας), καθένας θα μπορούσε να ικανοποιεί τις υλικές, πνευματικές, αισθητικές και όποιες άλλες ανάγκες του με τον τρόπο που εκείνος θα προτιμούσε (*Die deutsche Ideologie*, Marx-Engels Werke, τ. 3: 33).